

УДК 631.11

І. А. Загребельна,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки підприємства,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
Є. О. Олійник,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки підприємства,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава

ПОТЕНЦІАЛ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

I. Zahrebelna,
Ph.D. in Economics, elder lecturer in business economics, Poltava State Agrarian Academy, Poltava
Ye. Oliinyk,
Ph.D. in Economics, elder lecturer in business economics, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

POTENTIAL OF THE LABOR RESOURCES OF AGRICULTURE OF THE POLTAVA REGION

Проаналізовано сукупність показників, які характеризують сучасний стан розвитку ринку праці в Полтавській області. Зокрема визначено кількісну величину трудового потенціалу сільського господарства, стан ринку аграрної праці з формування попиту і пропозиції на кваліфіковану робочу силу. Розглянуто рівень мобільності робочої сили та правове забезпечення працівників сільського господарства. Наведено негативні та позитивні аспекти плинності кадрів та їх вплив на ефективність сільського господарства. Досліджено основні проблеми розвитку трудового потенціалу сільського господарства Полтавської області. Визначено складові оцінки трудових ресурсів сільського господарства на мікро- та макрорівні.

Analyzed a set of indicators that characterize the current state of the labor market in Poltava region. In particular, the quantitative value of labor potential of agriculture, agrarian labor market conditions for the formation of supply and demand for skilled labor. The level of labor mobility and legal support for agricultural workers. An negative and positive aspects turnover and their impact on the efficiency of agriculture. The basic problem of labor potential of agriculture Poltava region. The composition assessment of human resources for agricultural micro and macro level.

Ключові слова: трудові ресурси, трудовий потенціал, працевзабезпеченість, ринок аграрної праці.

Key words: human resources, labor potential, labor supply, the market of agricultural labor.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний економічний розвиток аграрного виробництва все в більшій мірі визначає людський фактор, який є одним із основних рушій-

них сил господарського процесу. Ефективність сільськогосподарського виробництва залежить від забезпечення трудовими ресурсами, їх якісними характеристиками та ефективністю ви-

Таблиця 1. Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата в економіці та сільському господарстві Полтавської області

Показники	Роки					Середній рівень по економіці до 2015 р. (%)
	2011	2012	2013	2014	2015	
Номінальна заробітна плата, (грн.) до попереднього року:	2481	2850	2988	3179	3783	100
– номінальна заробітна плата, (%)	118,0	114,9	104,8	106,4	119,0	×
– реальна заробітна плата, (%)	109,1	115,5	106,1	94,9	78,8	×
Заробітна плата за основними галузями економіки, (грн.):						
– сільське господарство;	1973	2199	2404	2631	3390	89,6
– промисловість;	3200	3590	3725	3996	4745	125,4
– будівництво;	3342	3747	3639	4008	4628	122,3
– транспорт та зв'язок;	2653	2988	3097	3295	4482	118,5
– торгівля;	1864	2104	2233	2355	2848	75,3
– фінансова діяльність	3573	3893	4012	4395	5110	135,1

Джерело: розраховано за [8].

користання у виробництві. За сучасних умов господарювання аграрний ринок праці характеризується: низькою ціною на робочу силу, наявністю сезонного характеру праці, низька інноваційна та інвестиційна активність, високий рівень навантаження на вільні робочі місця. Отже, проблема використання трудових ресурсів сільського господарства набуває особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розвиток теорії і практики залучення та використання трудових ресурсів у сфері виробництва, зайнятості сільського населення, підвищення ефективності праці в сільському господарстві зробили вітчизняні науковці: О. Амосов, В. Дієсперов, П. Макаренко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, І. Свиноус, В. Юрчишин, К. Якуба та багато інших.

Відаючи належне теорії і практиці використання трудових ресурсів, що вже опубліковані в наукових роботах багатьох дослідників, залишилося ряд питань, які недостатньо вивчені та дискусійні, зокрема, стан використання потенціалу трудових ресурсів та напрями підвищення його ефективності в сільському господарстві.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Розглянути сучасний стан використання та визначити основні проблеми розвитку трудового потенціалу сільського господарства області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва суттєво впливає про-

дуктивна праця робочої сили з її раціональним використанням та оптимальним обсягом забезпечення. Потреба якої визначається величиною попиту на виготовлену продукцію що є похідною оцінкою трудових ресурсів. При цьому трудові ресурси — головна складова частина продуктивних сил сільського господарства, а їх праця — вирішальний фактор зростання виробництва сільськогосподарської продукції. Це може бути досягнуто як за рахунок збільшення кількості залученої робочої сили, так і підвищення ефективності її використання, підґрунтям якого є повне перетворення "прихованої сили" (потенціалу) у працю з визначенням його оцінки.

Водночас становлення трудовіткості галузей зумовили виникнення складної і простої праці, де одна і та ж кількість робочої сили може суттєво різнитися сукупною здатністю до процесів виробництва в силу різного рівня підготовки та вікового цензу. Внаслідок чого людський фактор набуває ознак трудового ресурсу з охопленням фізичних, розумових здібностей і знань працездатного населення направлених на виконання сільськогосподарських робіт. Це породжує певну інтеграцію запасу сили і змістовності праці у трудовий потенціал сільського господарства з проявом проекції кількості і якості робочої сили. Оскільки особа, володіючи професійними і кваліфікаційними здібностями в галузі сільського господарства, значно буде відрізнятися від інших галузевих кваліфікаційних проекцій відмінних від пізнань біологічних законів та сил природи.

У сучасних умовах набула особливої гостроти знецінення робочої сили сільського господарства внаслідок звуження сфери аграрного виробництва, а мізерна заробітна плата на

**Таблиця 2. Кількісна величина трудового потенціалу сільського господарства
Полтавської області**

Показники	Роки					2015 р. до:	
	2011	2012	2013	2014	2015	2011 р.	2014 р.
Середньооблікова кількість штатних працівників*, всього (осіб)							
Наймані працівники до штатних, (%):	46268	45692	45222	42069	37211	80,4 %	88,4 %
– молодь у віці 15-34 роки;	23,4	26,1	25,4	25,8	25,3	+1,9	-0,5
– особи «середнього віку»;	52,7	49,6	49,5	49,0	48,9	-3,8	-0,1
– особи перед пенсійного віку;	13,0	12,9	13,4	13,6	14,0	+1,0	+0,4
– працюючі пенсіонери	10,9	11,4	11,7	11,6	11,8	+0,9	+0,2
Фонд робочого часу одного працівника, всього (год.)	1940	1938	1959	1948	1945	100,3 %	99,8 %
із нього відпрацьовано (%)	90,9	90,8	91,2	91,0	91,2	+0,3	+0,2

* Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги.
Джерело: розраховано за [8].

фоні поглиблення соціально-економічних кризових явищ, нівелює низький рівень оцінки праці трудового потенціалу, залишаючи її найнижчою серед галузей національної економіки (табл. 1).

За аналізований період середньомісячний розмір номінальної заробітної плати по Полтавській області збільшився у 1,5 рази. Проте темпи зростання її реального розміру не відповідає темпам зростання номінального — реальна заробітна плата кожного року завжди залишалася меншою від попереднього, відповідно "коригуючись" інфляцією. Маються і значні розбіжності абсолютного значення середньомісячного розміру заробітної плати в галузевому її розрізі. Так, серед основних видів економічної діяльності лідируючі позиції утримує фінансова діяльність із середньомісячною заробітною платою в 2015 р. у розмірі 5110 грн.,

промисловість — 4745 грн. та будівництво — 4628 грн.

Найбільш наближена до середнього рівня по економіці заробітна плата в транспорті та зв'язку і останні галузеві сходинки займає сільське господарство і торгівля. А якщо взяти безпосередніх товаровиробників — промисловість і сільське господарство (в залежності від ролі галузей у національній економіці), то заробітна плата в промисловості завжди була вищою від розміру в цілому по країні, натомість у сільському господарстві вона на 10,4 % менша, а в порівнянні з промисловістю — 28,5 %. Це в той час, коли сільське господарство є визначальною галуззю для формування продовольчого комплексу і забезпечує продуктами виробництва та їх переробки 3/4 народного споживання, то відповідно вона повинна мати і пріоритет в оплаті праці, що на даний час висту-

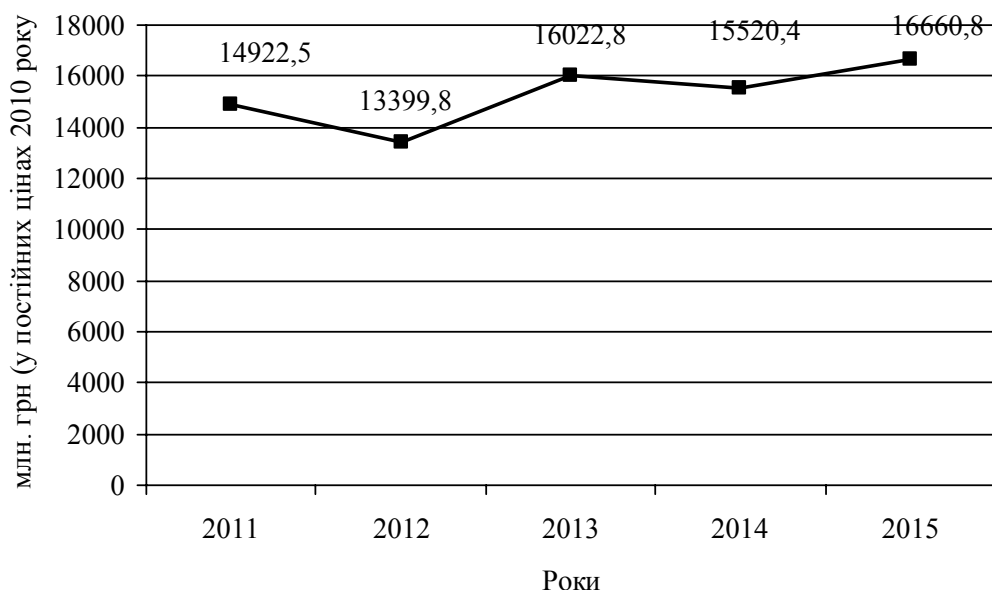

Рис. 1. Обсяг виробництва валової продукції сільського господарства Полтавської області за 2011—2015 рр.

Джерело: побудовано за [8].

Рис. 2. Стан ринку аграрної праці Полтавської області з формування попиту і пропозиції на кваліфіковану робочу силу у 2011—2015 рр.

Джерело: побудовано автором за [8].

пає серйозною проблемою в залученні та використанні трудових ресурсів сільського господарства.

Працевзабезпеченість виробництва характеризує трудовий потенціал товаровиробника, від якого істотно залежать результати господарської діяльності, "що за інших однакових умов вищих результатів праці досягають ті підприємства, які краще забезпечені механізаторами (трактористами-машиністами, комбайнерами, водіями), майстрами рослинництва і тваринництва I і II класів, спеціалістами з вищою та середньою спеціальною освітою щодо якісного виконання технологічних операцій" [2, с. 222].

Для забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції необхідний певний обсяг витраченої праці, де найбільш загальним показником її виміру є чисельність зайнятих працівників із законодавчо встановленою тривалістю відпрацьованого робочого часу при виконанні виробничих завдань, що становить традиційну абсолютну кількісну величину трудового потенціалу за суспільно нормальної інтенсивності праці (табл. 2).

Загалом динаміка кількісної величини штатних працівників сільського господарства Полтавської області свідчить про неухильне їх скорочення на 9057 осіб або 19,6 % у 2015 р. проти 2011 р. Позитивною тенденцією є стабілізація питомої ваги найманих працівників сільського господарства за віковою структурою, особливо молоді (15—34 роки), яка у 2015 р. складала 25,3% від всього середньооблікового штатного

складу з темпами свого зростання на 1,9 в.п. проти 2011 р., а по відношенню до 2014 р. — 0,5 в.п., що при умові руху осіб "середнього віку" (чоловіки 35—54 роки, жінки 35—49 років) характеризується сталою кількісною величиною серед досліджуваних років.

На протипагу цьому "особи середнього віку", частка яких в структурі трудових ресурсів сільського господарства за 2011—2015 рр. коливається в середньому у межах 50%, несуть основне трудове навантаження, і маючи достатній професійний нагромаджений досвід та навички високої працездатності, проявляють найбільшу щорічну мобільність (в середньому 18,2 тис. осіб) до зміни місця роботи. Щодо осіб перед пенсійного віку спостерігаємо збільшення питомої ваги даної категорії працівників з 13,0 % в 2011 р. до 14,0% в 2015 р. Достатньо рівномірна величина кількісного складу працівників спостерігається і за віковою структурою осіб пенсійного віку із незначними щорічними темпами диференціювання їх чисельної частки в межах $\pm 0,2$ в.п. за досліджувані періоди, з відмітною тенденцією до трудової стабілізації цієї вікової групи за останні роки, маючи при цьому не розтрачені фізичні і професійні здібності та навички до праці.

Щорічне поступове забезпечення максимальної повноти використання робочого часу є одним із результатів позитивної тенденції щодо підвищення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в Полтавській області (рис. 1).

Таблиця 3. Динаміка руху найманих працівників сільського господарства України та правове їх працевзабезпечення

Показники	Роки					2015 р. до 2011 р. (%)
	2011	2012	2013	2014	2015	
Рух працівників, всього (тис. осіб):						
– прийнято	24753	23394	22611	18468	17452	70,5
– вибуло	23365	26273	22973	21623	17154	73,4
Правове забезпечення працівників, всього (тис. осіб)	40417	39909	40289	36950	32683	80,9
в т.ч.:						
– охоплено колективними договорами;	32778	34362	33601	28932	25591	78,1
– договорами зовнішнього сумісництва;	2789	1697	2256	3584	3169	113,6
– договорами цивільно-правового характеру	4850	3850	4432	4434	3923	80,9

Джерело: розраховано за [8].

За аналізований період спостерігається стійка тенденція щодо зростання обсягів виробництва валової продукції. Зокрема в 2015 р., порівняно з 2011 р., обсяг виробництва збільшився на 11,6 %, або на 1738,3 млн грн.

З вищезазначеного можна зробити висновок: визнання потенційно необхідної робочої сили практично виходить "від досягнутого результату", а ефективність людської діяльності визначається її продуктом матеріальної цінності як пряма взаємозалежність між кількісним складом працівників з їх працевзабезпеченістю і випуском сільськогосподарської продукції, що виступає визначальним чинником оптимізаційної величини у використанні трудового потенціалу сільського господарства.

Отримання високих результатів з виробництва сільськогосподарської продукції, основою яких є максимізація працевіддачі трудового потенціалу та поступове освоєння аграрним сектором передових агротехнологій, в міру розвитку науково-технічного прогресу, стає пріоритетним напрямом товаровиробників у забезпеченні високої якості виробничих процесів практично на кожному робочому місці. Що зумовлює потребу підприємств сільського господарства у підборі кваліфікованої робочої сили на ринку аграрної праці, створюючи при цьому значний дисбаланс між її попитом і пропозицією (рис. 2).

Наявна ситуація на ринку аграрної праці Полтавської області (рис. 1) склалася під впливом підвищених вимог до робочої сили, де серед зазначеного, стабільною потребою користуються кваліфіковані працівники сільського господарства. В той же час спостерігається значний дисбаланс між попитом та пропозицією на сільськогосподарських працівників, зокрема, в 2011 р. навантаження на одне вільне робоче місце становило 37 осіб, а в 2015 р. 101 особа. При цьому попит на робочу силу знизився

на 30,4% (7 осіб), а пропозиція зросла на 88,5% (757 осіб).

Такий стан аграрного ринку праці можна охарактеризувати як наслідок послідовного процесу поглинання кваліфікованою працею некваліфіковану з різким вираженням диспропорції між кількісною і якісною характеристикою на ціну робочої сили. Вирішальним значенням тут набуває професіоналізм робочої сили у створенні певних можливостей в отриманні матеріальних благ як особистих, так і суспільних. Врахування такого підходу є немаловажною передумовою формування трудового потенціалу сільського господарства, а його активізація стає стратегічним напрямом зростання ефективності виробництва.

Рух кадрів, який зводиться більш до проблем внутрішнього обороту працівників з відносно правовою їх захищеністю, характеризує рівень мобільності робочої сили з пошуком більш високих заробітків та кращих умов її працевлаштування (табл. 3).

Наведені статистичні дані (табл. 3) фіксують загальну щорічну тенденцію щодо зменшення чисельності прийнятих і вибулих працівників сільського господарства. При цьому лише в 2015 р. чисельність прийнятих почало перевищувати чисельність вибулих працівників на 1,7%, або на 298 осіб.

Зазначена ситуація характерна проведенню соціального діалогу на рівні сільськогосподарських підприємств із щорічною диференціацією охоплення працівників колективними договорами. Найвищий відсоток працівників з правової регламентації праці (укладених колективних договорів) припадає на 2012 р. і складає 86,1 в.п. з послідуємим різким його середньорічним зменшенням до 78,3 в.п. у 2015 р., що справляє відповідний психологічний вплив на процес виконання сільськогосподарських робіт.

Більш стабільним є правове охоплення 3,2 тис. осіб зайнятих зовнішнім сумісництвом та 3,9 тис.

працівників договорами цивільно-правового характеру у 2015 р. проти 2,8 і 4,8 тис. осіб 2011 р. відповідно. Це єдине що характеризує відносну правову сталість зайнятості, але тільки незначної частини найманих працівників сільського господарства.

Отже, безперечно важливою складовою оцінки потенціалу трудових ресурсів сільського господарства як на мікро-, так і на макрорівні є співвідношення соціально-демографічних, професійно-кваліфікаційних та функціональних характеристик груп працівників із встановленими між ними правових відносин. Від темпів і ступеня розвитку яких залежить стійкість сільськогосподарського виробництва та економічні показники діяльності аграрних підприємств. При цьому слід наголосити, доцільність оцінки трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств виходить не тільки з позиції ресурсної їх складової (стан здоров'я, освіта, інтелектуальні здібності), а й можливих результатів праці — виробнича складова, в якій проявляється здатність працівників виробляти певну кількість споживчих вартостей.

ВИСНОВКИ

Трудові ресурси Полтавської області визначаються стабільними кількісними і високими якісними характеристиками, які сприяють формуванню різноманітних можливостей у забезпеченні свого розвитку та використанні. Звідси і характерна для державного рівня диференціація регіональних систем управління їх відтворенням, як наслідок структурної диспропорції кількісної підготовки спеціалістів з їх потребою для сільського господарства, нераціональним використанням трудових ресурсів та недостатньою соціальною захищеністю.

Література:

1. Амосов А. Проблемы занятости, оплаты труда и регулирования цен / А. Амосов // Экономист. — 2001. — № 4. — С. 65—70.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник / В.Г. Андрійчук — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
3. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах: монографія / В.С. Дієсперов. — К.: ІАЕ УААН, 2000. — 186 с.
4. Макаренко П.М. Людський капітал у системі аграрного виробництва і праці / П.М. Макаренко, О.П. Зоря, О.В. Сень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua>.
5. Малік М.Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: монографія / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2005. — 370 с.

6. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2010. — № 4. — С. 3—18.

7. Свиноус І.В. Розвиток особистих селянських господарств в умовах перехідної економіки / І.В. Свиноус // Економіка АПК. — 2003. — № 6. — С. 30—33.

8. Статистичний щорічник Полтавської області за 2015 р. / Головне управління статистики у Полтавській області; відп. за вип. Л.М. Безхлібняк. — Полтава, 2016. — 368 с.

9. Юрчишин В.В. До проблеми кадрового забезпечення реформування аграрних відносин / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. — 1998. — № 6. — С. 76—83.

10. Якуба К. Людський фактор у реформуванні аграрної економіки / К. Якуба // Економіка України. — 2004. — № 5. — С. 69—75.

References:

1. Amosov, A. (2001), "Problems of employment, remuneration and price regulation", *Ekonomyst*, vol. 4, pp. 65—70.
 2. Andrijchuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarnykh pidpryiemstv* [The economy of agricultural enterprises], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 3. Diiesperov, V.S. (2000), *Sil's'kohospodars'ka pratsia v novykh umovakh* [Agricultural work in new conditions], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.
 4. Makarenko, P.M., Zoria, O.P. and Sen', O.V. (2011), "Human capital in the system of agricultural production and labor", available at: <http://www.pdaa.edu.ua> (Accessed 10 May 2017).
 5. Malik, M.J. and Shpykuliak, O.H. (2005), *Kadrovij potentsial ahrarnykh pidpryiemstv* [Personnel potential of agricultural enterprises], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.
 6. Mesel'-Veseliak, V.Ya. (2010), "Agrarian reform, organizational and economic transformations in agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 3—18.
 7. Svinous, I.V. (2003), "The development of private farms in economic transition", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 30—33.
 8. Bezkhlibniak, L.M. (2016), *Statystychnyj schorichnyk Poltavs'koi oblasti za 2015 r.* [Statistical Yearbook of the Poltava region in 2015], Holovne upravlinnia statystyky u Poltavs'kij oblasti, Poltava, Ukraine.
 9. Yurchyshyn, V.V. (1998), "On the problem of personnel provision of reforming agrarian relations", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 76—83.
 10. Yakuba, K. (2004), "The human factor in reforming agrarian economy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5, pp. 69—75.
- Стаття надійшла до редакції 29.05.2017 р.*